

Orientación na universidade para a multiplicación dos estudos fraseolóxicos¹

Guidance for Increasing the Number of Phraseological Studies at Universities

Angela Maria Tenório Zucchi²

Universidade de São Paulo

<https://orcid.org/0000-0001-5464-5742>

angelazucchi@usp.br

Resumo: Este artigo ten por obxectivo incentivar a realización de pescudas académicas na área da Fraseoloxía e promover a comunicación, difusión e intercambio de coñecemento científico en volta destes estudos nas universidades. Con este fin, o traballo divídese en cinco seccións: introdución, o contexto universitario brasileiro, as caras da Fraseoloxía, o papel do director académico e as consideracións finais. A partir da metáfora “navegación nun mar de posibilidades de investigación”, o artigo introduce os estudos fraseolóxicos, ofrece definicións de fraseoloxía propostas por diversos autores, aborda as súas distintas caras en lingua materna e lingua estranxeira, sinalando principalmente tres rutas para o desenvolvemento da investigación: o campo do ensino, que recibe o nome de Fraseodidáctica; o campo da Tradución, sexa de lingua común ou de lingua de especialidade; e o campo da Fraseografía. Ofrece reflexións acerca da propia dirección académica, explícita o papel dos fraseoloxismos na escrita académica e apunta os diversos medios tecnolóxicos actualmente dispoñibles para a busca bibliográfica e a divulgación da investigación. En fin, procura contribuír a que os estudantes se interesen pola investigación e se convertan en investigadores en Fraseoloxía.

Palabras chave: léxico, fraseoloxía, fraseografía, tradución, posgraduación brasileira, dirección académica, escrita académica.

Abstract: This paper aims to encourage academic researches completion in Phraseology field and to promote scientific knowledge communication, dissemination and exchange within Universities. For this purpose, the paper is presented in five sections: Introduction, Brazilian University Context,

---

¹ Data de recepción: 02.01.2020. Data de aceptación: 15.06.2020

Tradución ao galego por María Álvarez de la Granja.

² Parte deste estudo débese á bolsa concedida pola FAPESP (proxecto 2014/03525-0).

Phraseology faces, the role of the Supervisor, and concluding remarks. Using the metaphor "sailing in a sea of research possibilities", the paper introduces the phraseological studies, brings phraseology definitions proposed by several authors, approaches its various faces in native and foreign language, indicating three main routes for research development: the field of Teaching, named Phraseodidactic; the translation field, either of common language as well as of specialized language; and the Phraseography field. It brings reflections about the advising itself, the role of phraseologisms in academic writing and points out the various technological media currently available for bibliographic survey and academic dissemination. Therefore, it aims to contribute for the students to be interested in research and to become Phraseology researchers.

Keywords: lexicon, phraseology, phraseography, translation, brazilian post-graduate program, academic advising, academic writing.

1. Introducción

O título indica a conxunción de dous temas: estudos fraseolóxicos e orientación universitaria. Eses dous temas, postos xuntos, ofrecen a expectativa de multiplicar o coñecemento lingüístico: os estudos fraseolóxicos e a orientación académica aos estudantes para descubriren e desenvolveren pescudas nesa área. O obxectivo desta contribución é dinamizar os estudos fraseolóxicos entre directores académicos e estudantes e reforzar o desenvolvemento da investigación sobre Fraseoloxía desde diversas perspectivas, como se verá ao longo do artigo.

O desenvolvemento da investigación na universidade envolve unha relación entre o director académico e o estudante que conxuga coñecemento, institucións, comunidades académicas nacionais e internacionais e o momento de transición do mundo universitario e científico en que nos atopamos debido ás tecnoloxías da información e á mudanza dos hábitos na sociedade.

Diante dun tema tan vasto, introducimos a cuestión contextualizando a formación do alumno, futuro investigador, no curso de Letras, na Graduación e Posgraduación da Universidade de São Paulo, unha universidade brasileira pública e gratuíta. A seguir, presentamos a estrutura organizativa do ensino e da investigación no Brasil. A intención desta breve exposición é presentar o contexto universitario brasileiro, pois hai diferenzas de estrutura educativa de país a país, aínda que a comunidade académica que se ocupa dos estudos lexicais mantéña constantes relacións internacionais.

A continuación, presentamos as diversas caras da Fraseoloxía usando a metáfora da navegación para ofrecer un panorama dos estudos fraseolóxicos no que mostrar os campos de estudo como un mar de posibilidades abertas ao investigador novel, que pode optar por percorrer unha ou outra ruta coa orientación do director académico. De entre as posibles correntes, presentamos aquelas que tratan de ensino, tradución e lexicografía, ofrecendo obras e autores, principalmente brasileiros, mais non só, que contribuíron teórica e metodoloxicamente á construción do coñecemento sobre o Léxico e, en especial, sobre a Fraseoloxía. No ámbito da dirección académica, abordamos tamén os recursos tecnolóxicos para a busca de bibliografía e de fraseoloxismos na escrita académica. Comezamos polo ambiente universitario en que se sitúa o investigador novel.

2. En contexto brasileiro

2.1. Ensino e investigación no curso de Letras da Universidade de São Paulo

O curso de Letras da Universidade de São Paulo (USP) existe desde a fundación desta universidade en 1934 e pertence á Facultade de Filosofía, Letras e Ciencias Humanas (FFLCH). O Grao en Letras ofrece dezaseis habilitacións (alemán, árabe, armenio, chinés, coreano, español, francés, grego, hebreo, inglés, italiano, xaponés, latín, lingüística, portugués e ruso) con itinerarios nos cursos de Bacharelato (ciencias da linguaxe, tradución, literaturas, cultura) e Licenciatura (formación didáctico-pedagóxica), con duración de catro anos nunha lingua e cinco en dúas delas.

A Posgraduación ofrece os cursos *stricto sensu* de Mestrado e Doutoramento nos Programas de Posgraduación dos cinco departamentos que compoñen o curso de Letras: Letras Clásicas e Vernáculos, Letras Modernas, Letras Orientais, Lingüística, Teoría Literaria e Literatura Comparada. Unha vez matriculado no curso, tras un proceso selectivo, o estudante asiste ás aulas de diferentes disciplinas, investiga, escribe artigos, realiza estadias de perfeccionamento de ensino (PAE), escribe unha disertación ou tese, é avaliado por un tribunal examinador e recibe o título de Mestre ou de Doutor. Cómpre observar que o Mestrado *stricto sensu* no Brasil non se corresponde co *Master* de moitos países onde este tipo de curso ten carácter de especialización, xa que no Mestrado, como no Doutoramento, espérase do estudante a actitude de investigador, coa diferenza de que o prazo de finalización é menor e non se esixe un tema de investigación inédito. O órgano federal que regulamenta e avalía os cursos de Posgraduación brasileiros é a Coordenação de Aperfeiçoamento de Pessoal de Nível Superior (CAPES), responsable das políticas públicas no nivel universitario.

A investigación universitaria ten lugar nos dous niveis: no de Graduación, a través da dirección académica para a Iniciación Científica (IC) ou para o Traballo Individual de Graduación I e II (TGi), e no de Posgraduación, con dirección académica no Mestrado, cunha duración de 24 a 30 meses e, no Doutoramento, cunha duración de 48 meses. Para todos os niveis hai un proceso de selección e dirección da investigación por parte dun docente.

Enténdese que os estudos do Léxico estean presentes na vida discente desde os primeiros anos escolares, cando o alumno comeza a ampliar o seu vocabulario a través dos diversos campos semánticos ata coñecer as relacións lexicosemánticas, sexa nas clases de estudos lingüísticos ou nas de estudos literarios.

Ao entrar no ensino superior, optando pola Graduación no curso de Letras, o estudante comeza a adquirir formación nos estudos lexicais con materias³ específicas que abordan aspectos de morfoloxía, lexicografía, neoloxía e onomástica. Na Posgraduación, ofértanse disciplinas que tratan dos estudos fraseolóxicos e terminolóxicos, ás veces incluíndo a abordaxe da Lingüística de Corpus.

---

³ Acceso ao contido e bibliografía das materias no Sistema Júpiter: <https://uspdigital.usp.br/jupiterweb/>

Aínda que non sexa a través dunha disciplina específica, o discente pode entrar en contacto con temas relacionados cos estudos do Léxico se o profesor os aborda de forma axeitada en clases de literatura, de lingüística, de lingua portuguesa, de linguas clásicas ou estranxeiras, en clases específicas de tradución ou de ensino de linguas. Coa indicación de lecturas pertinentes, pode espertarse o interese cara a investigacións en Fraseoloxía en diversos contextos.

A formación para a investigación ten lugar en todos os niveis e correspóndelle ao director académico. O estudante debe presentar os resultados en forma de produción textual académica con dimensións específicas: o informe de Iniciación Científica, no caso do curso de Graduación; a Disertación, no curso de Mestrado, e a Tese, no curso de Doutoramento, para así obter os respectivos títulos de Bacharel, Mestre e Doutor. Canto á investigación no nivel do Posdoutoramento, é considerada unha cooperación e o docente non é orientador, senón supervisor da investigación do posdoutorando. As pescudas en todos os niveis poden conducir á publicación dos seus resultados en forma de artigo en revistas científicas, así como tamén á publicación doutros xéneros, como material didáctico, obras lexicográficas, ademais da oferta de cursos, obradoiros e materias.

2.2. Estrutura brasileira dos cursos de Posgraduación e fomento da pescuda

O órgano federal responsable de autorizar a creación de cursos de Posgraduación no Brasil e avalialos anualmente é a *Coordenação de Aperfeiçoamento de Pessoal de Nível Superior* (CAPES)⁴, unha fundación do Ministerio de Educación (MEC) responsable da coordinación, expansión, consolidación e avaliación dos cursos de Posgraduación *stricto sensu* ofrecidos polas institucións de ensino superior (IES) de todos os estados brasileiros.

Cunha proposta e unha configuración lixeiramente diferentes do modelo actual, tal órgano foi creado só 62 anos despois da Proclamación da República do Brasil a través dun decreto presidencial como unha Comisión composta por membros do MEC para promover a *Campanha Nacional de Aperfeiçoamento de pessoal de nível superior*, cuxos obxectivos, presentados no parágrafo 2.º, eran:

- a) asegurar a existencia de persoal especializado en cantidade e calidade suficientes para atender as necesidades das iniciativas públicas e privadas que procuran o desenvolvemento económico e social do país.
- b) ofrecer aos individuos máis capaces, sen recursos propios, acceso a todas as oportunidades de mellora.

Con esa campaña, as universidades existentes contaron coa posibilidade de contratar profesores visitantes estranxeiros (en xeral, europeos), ademais de con outros incentivos, para o seu desenvolvemento. A mediados dos anos sesenta, o goberno estableceu o regulamento dos cursos de Posgraduación, baseándose no modelo norteamericano (Informe 977/65). A CAPES expandiuse e foi responsable da cualificación dos profesores

---

⁴ Vid. <https://www.capes.gov.br/historia-e-missao>

universitarios e da convocatoria constante de bolsas de estudo. Como entidade federal, a súa estrutura e prioridades están suxeitas ás decisións de cada goberno en exercicio.

O citado órgano é responsable da avaliación dos Programas de Posgraduación e, por razóns loxísticas, divide as áreas de coñecemento⁵ en nove grandes eidos onde están distribuídas corenta e oito áreas de avaliación, que á súa vez están divididas en subáreas. Os estudos de Letras están baixo a grande área “Lingüística, Letras e Artes”, na Área de Avaliación “Letras/Lingüística”, que inclúe 17 subáreas. Desafortunadamente, as áreas de estudos relativos ao léxico non están clasificadas de forma independente. Todos os datos sobre os programas e pescudas realizadas están dispoñibles no portal da CAPES⁶.

Creado tamén en 1951, outro órgano fundamental para a investigación no Brasil é o *Conselho Nacional de Desenvolvimento Científico e Tecnológico* (CNPq), axencia do actualmente Ministerio da Ciencia, Tecnoloxía, Innovacións e Comunicacións (MCTIC) —xa que ministerios e nomes mudan de acordo coas decisións do goberno electo—. A súa función é a de fomentar a investigación científica e tecnolóxica e incentivar, a través de axudas financeiras, a formación de investigadores brasileiros. O CNPq mantén a Plataforma Lattes⁷, que permite o acceso a datos académicos a través do Directorio de Institucións, do Directorio de Grupos de Investigación e do Currículo Lattes, un formulario electrónico no que estudantes e investigadores insiren os seus propios datos para conformar o seu *curriculum vitae* académico, o “currículo Lattes”.

2.3. Actores na investigación: o estudante, o director académico e a comunidade académica

Un estudante investigador non se forma só e tampouco recibe orientación unicamente do seu director, senón que a orientación vén de toda a comunidade académica en que está inserido —actualmente, cada vez máis ampla debido ás tecnoloxías da información—. Como en toda profesión, é preciso familiarizarse coa área de actuación, cos compañeiros de traballo, coas ferramentas e recursos dispoñibles. Estar na Universidade, asistir ás clases, ter un proxecto de investigación..., parece que o camiño xa está feito e só hai que percorrelo. Con todo, a medida que se adquire coñecemento sobre varios asuntos, vanse abrindo outros camiños, que levan a outros e outros. É preciso tomar decisións para escoller a dirección que se debe seguir e os temas nos cales cómpre afondar.

A interlocución entre pares é esencial para a toma de decisións e o ambiente adecuado para ese fin é proporcionado polos grupos e encontros científicos. Por iso, cómpre destacar o valor dos Grupos de Investigación en que poidan integrarse os investigadores noveis. De grande importancia —tanto en contexto nacional como internacional— son tamén as asociacións científicas e grupos de traballo. No Brasil, o maior número de investigadores en Estudos do Léxico participantes na Posgraduación encóntrase no Grupo de Traballo⁸

⁵ <https://www.capes.gov.br/avaliacao/instrumentos-de-apoio/tabela-de-areas-do-conhecimento-avaliacao>

⁶ <https://dadosabertos.capes.gov.br/dataset?organization=diretoria-de-avaliacao>

⁷ Acceso aos datos da Plataforma Lattes (<http://lattes.cnpq.br>) e, especificamente, á busca de currículos: <http://buscatextual.cnpq.br/buscatextual/busca.do?metodo=apresentar>

⁸ <http://www.letras.ufmg.br/gtlex/>

da Associação Nacional de Pós-Graduação e Pesquisa em Letras e Linguística⁹. Parte deses investigadores están tamén asociados á recentemente-formada Associação Brasileira de Fraseologia, concibida¹⁰ en Brasilia, na Universidade de Brasilia (UnB), en 2011, por iniciativa da profesora Maria Luísa Ortiz Alvarez. No ámbito europeo xeral, asociacións de referencia son Euralex¹¹ e Europhras¹², relativa á Fraseoloxía, onde os investigadores teñen a oportunidade de compartir coñecementos e de idear proxectos en conxunto. Ademais, os sitios web das asociacións e dos grupos de traballo tornáronse importantes repositorios bibliográficos e fonte de información sobre eventos e publicacións da área.

Se no pasado se concibía o director académico como o grande mentor, mestre de suma sabedoría que iniciaría os seus discípulos sedentos naquel saber adquirido, hoxe a función do mestre é a de facilitador, de orientador no sentido de dar a dirección, de mostrar os camiños e discutir xuntos as posibilidades e metodoloxías para atinxir os obxectivos dunha investigación.

Por outro lado, o estudante investigador non é a *tabula rasa* onde imprimir nocións preestablecidas, senón axente nas súas accións de pescuda e participante efectivo da vida universitaria, dos eventos, dos Grupos de Investigación, das publicacións, dos laboratorios e das redes sociais con fins académicos. No Brasil, é relativamente común que un profesional, independentemente da idade, despois de anos de carreira nunha determinada área ou en simultaneidade co exercicio da súa profesión, faga un curso de Posgraduación *stricto sensu* e realice unha investigación para afondar nun determinado tema xa coñecido do seu oficio ou para se reciclar, aprender e mudar posteriormente para unha área afín. Hai beneficios para todo o ambiente académico, principalmente se a pescuda tivese lugar no campo da Terminoloxía e da Fraseoloxía Especializada e contase cun especialista nunha determinada área de coñecemento.

3. As caras da Fraseoloxía

O estudante que se propón iniciar os seus estudos en Fraseoloxía no universo das ciencias da linguaxe atópase con cuestións básicas como cando xurdiu a denominación, como se define precisamente unha unidade fraseolóxica ou que tipo de investigación pode realizarse. Neste apartado, imos tratar sobre estas cuestións sen ofrecer un repertorio bibliográfico exhaustivo sobre estudos fraseolóxicos, pero introducindo, con todo, traballos de importantes investigadores. O obxectivo é proporcionar un mapa xeral para o coñecemento dun investigador novel de modo que se sitúe no mar dos estudos fraseolóxicos. Co auxilio dos recursos tecnolóxicos que serán abordados máis adiante e cos nomes dos autores citados, o estudante poderá actualizarse con publicacións máis recentes deses autores e realizar as súas pescudas bibliográficas de acordo cos seus obxectivos.

⁹ <http://anpoll.org.br>

¹⁰ O último congreso tivo lugar en San Paulo, Brasil: <http://fraseologia.fflch.usp.br/inicio>.

¹¹ <https://euralex.org/>

¹² <http://europhras.org/es/>

En primeiro lugar, é preciso sinalar unha posible ambigüidade, pois a palabra Fraseoloxía é usada con dous significados distintos: pode indicar o campo de estudo, os estudos fraseolóxicos, e pode indicar o obxecto do seu estudo, as expresións fixas, combinacións de palabras cristalizadas polo uso. Por tanto, caracterízase como un termo polisémico. Por este motivo, no Brasil, acordouse por convención¹³ usar para o campo de estudos a palabra coa letra maiúscula *Fraseologia* e, para o obxecto de estudo, a palabra coa minúscula *fraseologia*. Por exemplo, como obxecto de estudo, citamos unha *fraseologia* relativa a zoónimos, *dar cos burros n'áuga*, caracterizada como expresión idiomática que significa ‘non obter éxito naquilo que se pretendía’.

No sentido de obxecto de estudo, hai unha infinidade de denominacións, ás veces sinónimas, ás veces de significado específico dentro dos estudos lexicais e fraseolóxicos. Son utilizados en publicacións do Brasil os seguintes termos, do máis xeral ao máis específico: locucións, expresións, fraseoloxías, compostos sintagmáticos, unidades fraseolóxicas, unidades lexicais compostas, combinacións sintagmáticas, unidades multipalabras (calco do inglés *multi-word units*), fraseoloxismos, frasemas, unidades fraseolóxicas especializadas ou combinacións lexicais especializadas (no caso de que haxa un termo no conxunto de palabras, que é tamén obxecto de estudo da Terminoloxía); e outras que denotan outro tipo de especificidade, como as paremias (denominación relativa aos refráns, campo da Paremioloxía). Encontramos tamén as expresións idiomáticas (que implican necesariamente a noción de graos de opacidade e transparencia do significado) e as expresións convencionalizadas (combinacións de palabras con características e denominacións específicas), como coligacións, colocacións, binomios, fórmulas situacionais ou rutineiras, marcadores discursivos e outros.

Ao longo do tempo foron propostas varias definicións para Fraseoloxía, non sempre coincidentes, mais existe o consenso de que quen cuñou o termo foi Charles Bally, no seu tratado en lingua francesa *Traité de stylistique française*, de 1909, e recoñécese que a área se desenvolveu grazas ás publicacións realizadas na Unión Soviética a partir da década de 1950, principalmente polo traballo de Viktor V. Vinogradov. Este esmiuzou as proposicións de Bally e contribuíu ao desenvolvemento dos estudos fraseolóxicos, xuntamente con outros autores soviéticos, segundo Ruiz Gurillo (1997), Granger e Paquot (2008) e González-Rey (2012).

Como o propio título indica, o libro de Bally trata de estilística na lingua francesa e axiña na Introducción, o autor contraponse ao “ensino tradicional de linguas que tende a proceder mecánica, analítica e historicamente” e defende a idea da lingua como expresión do contido do pensamento, das ideas e dos sentimentos, amais de afirmar que a lingua é un “feito eminentemente social”. Para o autor do inicio do século XX, a relación entre lingua e individuo establécese tamén nos esforzos que este fai para se adaptar socialmente a outros individuos. Para el, a estilística define “o valor afectivo dos feitos da linguaxe

---

¹³ Do mesmo xeito que se empregan maiúscula e minúscula para a área *Terminología* e *terminologia* como obxecto de estudo desa área.

organizada, e a acción recíproca dos feitos expresivos que contribúen a formar o sistema dos medios de expresión dunha lingua” (Bally, 1909: 1).

Nesa concepción de uso da linguaxe, o autor introduce as denominacións “series e unidades fraseolóxicas” para a análise das locucións compostas (Bally, 1909: 66-74). Ambas son determinadas polo uso por parte dos falantes, pois a lingua é vista como feito social. Nas “series fraseolóxicas” os elementos poden ter autonomía nos seus significados e o que emerge é a combinación máis recorrente que será considerada correcta. O autor exemplifica o uso de combinacións en francés (co-ocorrentes tamén en portugués) co emprego dos adverbios *gravemente* e *seriamente* canda o adxectivo *doente*, indicando como incorrecta a combinación **seriamente doente*. Ese tipo de combinación recibe actualmente a denominación de “colocación adverbial” por parte de Tagnin (1989, 2005 e 2013).

Para Bally (1909: 74), nas “unidades fraseolóxicas” non hai autonomía de significado individual dos elementos e soamente o conxunto de palabras, que forma unha única unidade, pode transmitir o significado pretendido. O autor exemplifica con locucións adverbiais como *tout à l’heure*, *tout de suite*, *à peu près*, *tout à fait*, *sans doute* ou *sans cesse* que en francés forman unidades fraseolóxicas. Non obstante, vemos que na tradución das mesmas nocións para o portugués non sempre se forma unha agrupación de palabras, o que indica a convencionalidade e arbitrariedade entre as linguas na expresión lingüística establecida a través do uso polos falantes.

Tagnin¹⁴ (1989, 2005, 2013) aborda as combinacións de palabras partindo da noción de convencionalidade e idiomática. A diferenza entre esas dúas nocións é a transparencia de significados: as expresións convencionais son (case sempre) transparentes e as expresións idiomáticas son opacas. A autora sinala tamén que no Brasil o termo *idiomático* é tamén empregado para significar *propio dun idioma*, sen a noción de opacidade. Nos niveis de convencionalidade distingue entre sintáctico (que comprende a combinabilidade, orde e gramaticalidade dos elementos da agrupación de palabras), semántico (que implica imaxes e metáforas) e pragmático (relacionado coas convencións sociais). No nivel sintáctico, presenta as coligacións, colocacións e binomios; no nivel semántico, as expresións idiomáticas; e no nivel pragmático, os marcadores conversacionais e as fórmulas situacionais.

Aínda que sen usar o termo fraseoloxía, na súa *tese de libre-docência* Tagnin (1998: 41) propón a seguinte definición para *colocación*: “unha colocación é unha combinación léxica recorrente, non idiomática, cohesionada, cuxos constituíntes están contextualmente restrinxidos e presentan coocurrencia arbitraria”. No seu libro *O jeito que a gente diz*, a autora (Tagnin, 2013: 64-73) presenta, con diversos exemplos en portugués e inglés, as diferentes categorías de colocacións segundo os elementos que as compoñen: colocacións adxectivas, colocacións nominais, colocacións verbais e colocacións adverbiais. Esa

---

¹⁴ As tres publicacións marcan o desenvolvemento deste estudo por parte da autora: a partir de 2005 aborda tamén a Lingüística de Corpus e, na edición de 2013, inclúe exemplos en alemán, español, francés e italiano, ademais do inglés, xa presente previamente.

categorización é moi útil para a concienciación da combinabilidade das unidades lexicais que, por seren de recorrencia restrinxida na maioría das veces, forman fraseoloxismos.

As reflexións doutros importantes autores na procura dunha definición para fraseoloxía figuran organizadas no cadro que se ofrece a seguir transcrito por Budny (2017: 415) a partir da investigación realizada pola autora nun traballo anterior:

Táboa 1 – Algunhas definicións de Fraseoloxía

AUTOR/ ANO	FRASEOLOXÍA ¹⁵
SAUSSURE (1916)	Agrupamentos são constituídos por relações sintagmáticas e paradigmáticas de unidades pertencentes à língua e fornecidas pela tradição.
BALLY ([1909]1961)	Na Fraseologia a assimilação dos fatos da língua ocorre, principalmente, pelas associações e agrupamentos, os quais podem ser passageiros, mas podem também pela repetição passar a ter um caráter usual e formar unidades indissolúveis.
VINOGRÁDOV (1938)	A estreita relação que existe entre a Fraseologia (idiomática) e a Lexicologia está condicionada não só pela cercania estrutural dos conceitos das palavras e idiomatismos, mas também pelo movimento constante das palavras aos idiomatismos e dos idiomatismos às palavras.
REY (1986)	Sistema de particularidades expressivas ligadas às condições sociais nas quais a língua é atualizada.[...] dois aspectos de uma mesma realidade: expressão e locução, geralmente empregadas como dois sinónimos.
FIALA (1988)	A Fraseologia, conjunto de formas complexas que pertence a diversas categorias sintáticas figuradas ou não, mas é constituída de combinações recorrentes, mais ou menos estabilizadas, de formas lexicais e gramaticais, fixações construídas em contextos restritivos;
TRISTÁ (1988)	Fraseologismos são combinações de palavras que, devido a seu constante uso, perdem sua independência e adquirem um sentido global.

(Fonte: Budny 2015: 67)

Os trazos comúns ás definicións de fraseoloxía presentadas son a presenza de dúas ou máis palabras que forman un agrupamento e a noción de fixación, mentres que a cuestión da idiomaticidade non está presente na maioría delas.

¹⁵ Tradución da táboa: “SAUSSURE (1916): Os agrupamentos son constituídos por relacións sintagmáticas e paradigmáticas de unidades pertencentes á lingua e fornecidas pola tradición”; “BALLY ([1909] 1961): Na Fraseoloxía, a asimilación dos feitos de lingua ocorre, principalmente, polas asociacións e agrupamentos, os cales poden ser pasaxeiros, mais poden tamén, á causa da repetición, pasar a ter un carácter usual e formar unidades indisolubles”; “VINOGRÁDOV (1938): A estreita relación que existe entre a Fraseoloxía (idiomática) e a Lexicología está condicionada non só pola proximidade estrutural dos conceptos das palabras e idiomatismos, mais tamén polo movemento constante das palabras aos idiomatismos e dos idiomatismos ás palabras”; “REY (1986): Sistema de particularidades expresivas ligadas ás condicións sociais nas cales a lingua é actualizada. [...] dous aspectos dunha mesma realidade: expresión e locución, xeralmente empregadas como dous sinónimos”; “FIALA (1988): A Fraseoloxía, conxunto de formas complexas que pertence a diversas categorías sintáticas figuradas ou non, mais constituída de combinacións recorrentes, máis ou menos estabilizadas, de formas lexicais e gramaticais, fixacións construídas en contextos restritivos” e “TRISTÁ (1988): Fraseoloxismos son as combinacións de palabras que, debido ao seu constante uso, perden a súa independencia e adquiren un sentido global”.

Corpas Pastor (1996: 20), no *Manual de Fraseología Española*, resume as características dunha unidade fraseolóxica definíndoa da seguinte forma:

*Las unidades fraseológicas —objeto de estudio de la fraseología— son unidades léxicas formadas por más de dos palabras gráficas en su límite inferior, cuyo límite superior se sitúa en el nivel de la oración compuesta. Dichas unidades se caracterizan por su alta frecuencia de uso, y de coaparición de sus elementos integrantes; por su institucionalización, entendida en términos de fijación y especialización semántica; por su idiomatización y variación potenciales; así como por el grado en cual se dan todos estos aspectos en los distintos tipos.*¹⁶

En canto á Fraseoloxía como campo de estudos, esta é definida por Granger e Paquot (2008: 27) —con todo, sen a distinción relativa á letra maiúscula, como facemos nós— coas palabras de Cowie (1994: 3168): “[Fraseoloxía é] o estudo da estrutura, significado e uso de combinacións de palabras”. As autoras afirman que os estudos se teñen centrado nos criterios distintivos das unidades fraseolóxicas e apuntan que hai diferenzas entre a tradición de estudos entre os diferentes países: os do leste europeo tenden a favorecer as expresións idiomáticas e os refráns; en Francia, a tradición céntrase na fixación (*figement*); na tradición anglosaxoa dáselles importancia ás colocacións, tipo de combinacións menos fixas. Segundo as autoras, as distintas visións levaron a unha proliferación de termos que cobren a mesma unidade e mesmo á posibilidade de que un mesmo termo indique unidades distintas. Na obra en que se inclúe o traballo de Granger e Paquot, *Phraseology. An interdisciplinary perspective*, editada por Granger e Meunier, encontramos achegas teóricas, resultados de pescudas en Fraseoloxía baseadas en corpus, investigacións con abordaxes contrastivas e culturais ou estudos sobre Fraseoloxía na lexicografía e no procesamento de linguas naturais. O libro é un dos froitos derivados do congreso internacional de Louvain *Phraseology 2005. The Many Faces of Phraseology*, organizado nun momento de rápido crecemento dos estudos en Fraseoloxía, principalmente coas pescudas en Lingüística de Corpus (LC). Nesta liña de abordaxe metodolóxica, un dos precursores e responsables do gran desenvolvemento da LC foi o británico John Sinclair, falecido o ano anterior á publicación do citado libro, para o que escribiu o prólogo.

Sinclair (2008: XV) sinala dous motivos polos cales a área foi desconsiderada durante moitos anos: a primeira é que a Fraseoloxía non fai unha clara división entre gramática e léxico/semántica, senón que posúe unha visión holística, coa frase considerada a partir do texto. Por tal motivo, permite moitas abordaxes e o prezo a pagar por esa estratexia é que non haxa lugar para a Fraseoloxía no instrumental da análise lingüística tradicional e, por tanto, que pase a ser ignorada con frecuencia. A segunda é que a Fraseoloxía prioriza os modelos sintagmáticos fronte aos paradigmáticos, os cales son realizados nas

¹⁶ Tradución da cita: “As unidades fraseolóxicas —obxecto de estudo da fraseoloxía— son unidades léxicas formadas por máis de dúas palabras no seu límite inferior, cuxo límite superior se sitúa no nivel da oración composta. As devanditas unidades caracterízanse pola súa alta frecuencia de uso e de coaparición dos seus elementos integrantes; pola súa institucionalización, entendida en termos de fixación e especialización semántica; pola súa idiomatización e variación potenciales; así como polo grao en que se dan todos estes aspectos nos distintos tipos”.

gramáticas pola alternancia. Os modelos sintagmáticos non dependen das alternativas e só teñen sentido pola combinación, pola inclusión, e non pola exclusión, segundo o autor.

Consideramos que, mentres na análise lingüística tradicional a Fraseoloxía queda marxinalizada e xeneralizada como “cuestións lexicais”, no ensino de linguas estranxeiras está presente desde o inicio do século XX, como mostra González-Rey (2012) no seu traballo sobre a Fraseodidáctica, que abordaremos máis adiante.

Actualmente, co desenvolvemento tecnolóxico, son visibles os resultados dos estudos fraseolóxicos nos recursos electrónicos dispoñibles, como a suxestión ou o autocompletado de palabras en buscadores na web, editores de texto, tradutores automáticos e aplicacións de mensaxería en teléfonos móbiles. Por tras deles encóntranse os coñecementos da lingüística computacional, da lingüística de corpus e do procesamento da linguaxe natural. Un exemplo pode ser examinado doadamente co móbil e coa aplicación de mensaxería WhatsApp (en Android, con suxestións de Google): tecléase *água*, aparecen as suxestións *na e boca (água na boca —en galego, auga na boca—)*; tecléase *entrar*, aparecen as suxestións *em*, e despois *contato (entrar em contato —en galego, entrar en contacto—)*; tecléase *prestar*, encóntrase a suxestión *atenção (prestar atenção —en galego, prestar atención—)*; tamén se teclamos en inglés *pay*, aparece *attention (pay attention —en galego, prestar atención—)* ou tamén *have* suxire *a, nice, day (have a nice day —en galego, que teña(s) un bo día—)*. Os dispositivos sérvense das ferramentas de medida de ocorrencia das palabras máis frecuentes e os fraseoloxismos están formados pola combinación de palabras que co-ocorren frecuentemente.

3.1. Rumbos a seguir: coñecendo as rutas

Os estudos de Fraseoloxía abranguen varias áreas e por iso moitas veces o director académico pode non ser especialista en Fraseoloxía ou en Léxico, senón en estudos lingüísticos de natureza diversa, en tradución, en ensino e mesmo en literatura. O posgraduando, pois, contará co ambiente académico (disciplinas, participación en eventos e grupos de investigación) e a bibliografía especializada existente para o desenvolvemento dos seus estudos.

O rumbo que se percorrerá depende das escollas previamente definidas no proxecto de investigación presentado, que indica cal é o camiño a trazar entre as áreas de estudo. Limitándonos ás áreas de Letras, sen internármonos na lingüística computacional nin nos estudos literarios, podemos distinguir dúas grandes áreas: o ensino e a tradución.

3.1.1 Ensino

En relación co ensino, os estudos de Fraseoloxía reciben o nome de Fraseodidáctica. No artigo *De la didáctica de la fraseología a la fraseodidáctica*, González-Rey (2012) ofrécenos un percorrido pola historia da didáctica da fraseoloxía, partindo primeiramente dos traballos sobre didáctica de linguas como disciplina e do ensino da fraseoloxía neses mesmos traballos e continuando coa Fraseoloxía como disciplina e co seu ensino. Finalmente, sinala que o termo Fraseodidáctica foi implantado por Peter Kühn en Alemaña en 1987 e que a súa consolidación tivo lugar principalmente grazas aos traballos de

Helmut Lüger e de Stefan Ettinger, tamén na segunda metade do século XX, mentres que a introdución do termo en lingua española tivo lugar xa no século XXI. Tras unha extensa análise de diversas publicacións, González-Rey (2012: 78), entre varias conclusións, afirma que, no ámbito internacional, a presenza da fraseoloxía nos manuais didácticos para o ensino de linguas estranxeiras precede ao seu estudo, dado que o tema era xa do interese dos docentes desde tempos pasados. A autora resume que “hoxe en día, a Fraseodidáctica defínese non só como a didáctica da fraseoloxía dunha lingua, senón tamén como a didáctica de toda unha lingua a través da súa fraseoloxía” (2012: 67).

Seguindo unha liña similar, mais empregando outro termo, Parreira (2016: 65) aborda a Fraseopedagogía como un dominio entre os Estudos do Léxico e a Lingüística Aplicada, unha “nova perspectiva educativa [que] fai repensar o papel do docente e o obxecto de estudo que debe ser traballado”, toda vez que para a autora depende de como o docente-investigador vexa o ensino das unidades fraseolóxicas: se como un fin en si mesmo no límite da semántica ou se usa os fraseoloxismos para atinxir outros coñecementos máis abrangentes.

Para definir as rutas no ámbito do ensino, podemos distinguir entre estudos en lingua materna e en lingua estranxeira. A Fraseoloxía en lingua materna pode ser estudada con finalidades diversas, por exemplo, no ensino para o enriquecemento e perfeccionamento do léxico de nenos e mozos, ou de aspirantes a escritores en abordaxes de escrita creativa, proporcionando axuda para o recoñecemento da convencionalidade da lingua. Manténdonos na lingua materna, a Fraseodidáctica pode centrarse na terminoloxía dun campo específico, tanto en niveis superiores e profesionais que utilizan a linguaxe especializada dunha área de coñecemento, como en niveis escolares iniciais, seguindo o exemplo dun traballo como o de Araújo (2012), que trata das unidades terminolóxicas no campo das Ciencias Naturais en libros didácticos escolares. Chamar a atención sobre a fraseoloxía da lingua xeral e sobre a fraseoloxía especializada nos niveis primarios da escola é moi importante para desenvolver a conciencia lingüística sobre a precisión nas combinacións de palabras e a súa convencionalidade. E é especialmente importante desenvolver a conciencia de que se poden romper esquemas se se desexa e é necesario, mais tamén entender que existe unha forma que é máis coñecida, máis usual e que foi convencionalizada polos falantes ou por unha comunidade de especialistas, no caso das unidades fraseolóxicas especializadas.

No proceso de ensino e aprendizaxe dunha lingua estranxeira, a Fraseodidáctica desempeña un importante papel, dado que utilizar os fraseoloxismos en LE supón unha demostración de competencia lingüística natural. Hai dispoñibles moitos glosarios e libros específicos de expresións idiomáticas e refráns, mais aínda hai poucos relativos especificamente ás colocacións e aos diversos tipos de fraseoloxismos. Gran número de producións están escritas en inglés, pero aumentaron as publicacións en español, francés e italiano. En canto aos libros didácticos de cursos de linguas estranxeiras, as expresións relativas ás fórmulas rutineiras e marcadores discursivos están presentes desde as primeiras unidades, así como as expresións idiomáticas que figuran aquí e alí en textos e diálogos. Xa en relación coas colocacións, uns poucos libros presentan exercicios específicos, mais

non se ofrecen explicacións respecto á combinabilidade. En italiano, Marello (2014: 186) reflexiona sobre as colocacións chamadas restrinxidas e alerta de que “non son adecuadamente tratadas nos manuais de lingua e, nos dicionarios, preséntanse mesturadas cos exemplos que mostran relacións sintagmáticas ‘libres’ e solidariedades lexicais¹⁷, por tanto o aprendiz non entende os límites da súa combinabilidade”. Isto resulta evidente principalmente nas linguas especializadas, chamadas en italiano *microlingue*¹⁸, *linguaggio settoriale* ou *lingue speciali*, cando a combinación é extremadamente restrinxida para expresar un determinado significado, como na colocación verbal *bandire un concorso*, en que o verbo non debe ser substituído por **lanciare* ou **avviare*, e a expresión é comprendida como unha unidade lexical (Urzi, 1999: V).

Mesmo en relación coas expresións de uso frecuente, non se encontran explicacións sobre a cuestión das súas características e da súa fixación como un fenómeno lingüístico, como se fai en relación coas cuestións gramaticais. Por exemplo, no ensino do italiano como lingua estranxeira, o modo verbal *condizionale* é presentado coas súas características morfosintácticas, funcionais e comunicativas, coa forma de cada persoa da conxugación e con indicación da situación en que debe ser empregado para realizar certa función comunicativa. Hai, en italiano, varias unidades fraseolóxicas en que se empregan números, principalmente *quattro* e *due*. Forman parte dos chamados *modi di dire*. En xeral, as expresións son presentadas nos libros didácticos dentro dun contexto, con algún exercicio de comprensión a continuación, mais non se chama a atención sobre o feito de que exista un patrón de uso deses dous números pares (“catro” e “dous”, respectivamente). As expresións co número *due* poden indicar ‘duplicidade, dúas caras ou segundo lugar’, como en *farsi in due; un uomo a due facce; essere il numero due*, corroborando o significado do número dous. Noutros fraseoloxismos, o número *due* e o número *quattro* asumen un valor de pronome indefinido ou de adverbio, co significado de ‘pouco’, como *essere a due passi; fare due spaghetti*. Con ese significado tamén é usado o número catro: *fare quattro passi; fare quattro chiacchiere*. A conciencia de que existen patróns tamén en expresións fixas e idiomáticas facilitaría a comprensión e aprendizaxe destas expresións.

A importancia de chamar a atención sobre os fraseoloxismos na lingua estranxeira, principalmente sobre aqueles en que hai graos de idiomaticidade, é tratada por Termignoni e Finatto (2017) nun artigo no que ofrecen un percorrido bibliográfico sobre os motivos de ensinar as expresións idiomáticas e no que exemplifican as dificultades que os aprendices de lingua italiana encontran en enunciados publicitarios repletos de xogos de palabras e desautomatizacións. Para comprendelos, é necesario que o tema sexa abordado na aula para desenvolver a competencia fraseolóxica.

Sardelli (2014: 202), tratando do ensino de unidades fraseolóxicas no ámbito do ensino do español como lingua estranxeira (EL), sinala a falta de criterios na súa inclusión no ensino de acordo co Marco Común Europeo de Referencia para as Linguas (MCER) e alerta de que se debería compilar “corpus de unidades fraseolóxicas adaptadas para os distintos

¹⁷ A autora refírese á teoría de Coseriu (1967) sobre as solidariedades lexicais.

¹⁸ Ver SANTIPOLO, Matteo. *Le microlingue italiane: una prospettiva didattica*.

niveis de ensino e elaborar métodos para o desenvolvemento de actividades didácticas que agrupen as UF atendendo á función comunicativa”. Non é clara a suxestión da autora en relación co tipo de corpus, se en formato de compilación de textos electrónicos que conteñan unidades fraseolóxicas ou en formato de obra lexicográfica; con todo, a idea de dispor dun repositorio de fraseoloxismos para a elaboración de material didáctico en distintos niveis é moi motivadora e podería ser seguida en todas as linguas, dado que o MCER é referencia para o ensino de linguas estranxeiras.

Aínda non vimos unha iniciativa de ámbito nacional¹⁹ de compilación dun corpus exclusivamente dedicado ás unidades fraseolóxicas, mais localmente moitos traballos de investigación, principalmente na área da tradución, teñen por obxectivo a extracción e análise de fraseoloxismos a partir de corpus preexistentes ou compilados *ad hoc*, como os traballos do Proxecto COMET (Corpus Multilíngue para Ensino e Tradução) da FFLCH/USP. Percíbese unha crecente produción de docentes e discentes investigadores en publicacións relativas á Fraseodidáctica a través dos repositorios bibliográficos, como se verá máis adiante, e en presentacións de traballos en eventos científicos, principalmente aqueles dedicados ao estudo do Léxico, de asociacións como as xa citadas. A Fraseodidáctica é unha prometedora ruta para o desenvolvemento de pescudas na Posgraduación brasileira e a comunidade académica española ten moito que ofrecer aos investigadores de todas as linguas.

Hai moitos aspectos sobre Fraseoloxía que poden ser traballados no campo do ensino de linguas estranxeiras, desde a análise de material didáctico ou a percepción das unidades fraseolóxicas por parte de profesores e aprendices, ata traballar nunha perspectiva en que se parta dos fraseoloxismos (convencionais e idiomáticos) para ensinar a LE (tanto lingua común como lingua especializada) con elaboración de material didáctico, incluíndo obras fraseográficas, programas apropiados e tendo en mente o desenvolvemento de competencias orais e escritas.

3.1.2 Tradución

Tan importante como a anterior, outra ruta que se pode seguir e que tamén ten como obxecto de estudo as unidades fraseolóxicas é a do campo da tradución. Talvez de maneira máis evidente que no ensino de linguas estranxeiras, na tradución emerxe a importancia do coñecemento teórico da Fraseoloxía. O tradutor que non entende unha unidade fraseolóxica é considerado un ‘tradutor inxenuo’²⁰ (Tagnin 2002: 191) por descoñecer a fraseoloxía das linguas con que traballa. A inxenuidade, confirma a autora, pode ocorrer tanto na competencia de comprender na lingua de orixe como na de producir o texto na lingua meta, que pode ser mesmo a súa lingua materna. Podemos exemplificar aquí co emprego dun verbo nun slogan publicitario dunha compañía multinacional en que se dicía ‘venha *tomar parte* dessa familia’, ao contrario da colocación convencional

¹⁹ Cómpre destacar que a *Accademia della Crusca* italiana destina esforzos para a dixitalización e compilación de diversos corpora, como se ve en <https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/archivio-digitale/7070>, pero aínda non se encontra ningún especificamente de fraseoloxismos.

²⁰ Tagnin utiliza o adxectivo coa mesma función que Fillmore (1979) para “falante inxenuo”.

en portugués brasileiro *fazer parte*, claramente unha mala tradución da colocación verbal en inglés *take part* (en galego, *formar parte*). En xeral, os tradutores están atentos ás metáforas e expresións idiomáticas²¹ porque a diferenza de significado literal salta aos ollos e a maioría das veces non hai correspondencia directa entre as linguas, mais pode haber problemas de tradución de non se fixaren nas colocacións verbais, adxectivas ou nas coligacións prepositivas e de rexencia. Por iso, unha revisión consciente buscando o que é máis natural na lingua meta é sempre recomendable.

Non obstante, aquilo que é máis natural debe estar de acordo coas intencións do autor e do tradutor. Unha tradución implica necesariamente un contexto intercultural, pois un texto producido en determinada comunidade pasará a ser lido noutra comunidade cultural e sociolinguisticamente distinta. Un exemplo de tradución que dá marxe a distintas reflexións é ofrecido por Sabban (1999: 8) ao mencionar o fraseoloxismo *trabajar como (un) burro* na tradución para o alemán da novela *La casa de los espíritus*, de Isabel Allende, que recibiu o título *Das Geisterhaus*, e no cal ese fraseoloxismo foi traducido por *schuften wie ein Esel* (“traballar como un burro”). Houbo críticas á escolla dado que en alemán existe a expresión fixa *schuften wie ein Pferd* (“traballar como un cabalo”). A autora, á súa vez, apunta que a imaxe do cabalo (*Pferd*) ao contrario do burro (*Esel*) podería ser “perturbadora no contexto do texto, posto que o cabalo non encaixa na vida do mundo chileno proxectado na novela”. Este tipo de escolla recae en decisións que poden revelar unha tradución máis ou menos estranxeirizante²². O máis importante é que o tradutor teña á súa disposición o coñecemento, ou a desconfianza da posibilidade de existencia, de formas fixas tanto na lingua de partida como na lingua de chegada para facer escollas conscientes.

Outra corrente de estudo fraseolóxico moi relevante na tradución refírese á tradución da linguaxe especializada ou científico-técnica, que constitúe un gran e variado volume de textos de importancia social, médica, xurídica, económica, ambiental etc. Xuntamente coa Terminoloxía, a Fraseoloxía neste ámbito ten sido obxecto de estudo de Bevilacqua (2005), que introduciu o termo “unidade fraseolóxica especializada” (UFE). Partindo da problematización do que é unha unidade fraseolóxica e posteriormente da fraseoloxía na lingua especializada, a autora propón a seguinte definición de unidade fraseolóxica especializada:

*São unidades formadas por um núcleo eventivo, considerado como tal por ser de base verbal ou derivada de verbo (nominalização ou particípio), e por um núcleo terminológico (termo). Entre estes dois núcleos se estabelecem relações sintáticas, mas principalmente semânticas, determinadas pelas propriedades do texto em que são utilizadas. Portanto, são unidades que se conformam no e pelo texto em que são utilizadas. Cumprem, tal como os termos, a função de representar e transmitir conhecimento especializado*²³ (Bevilacqua, 2005: 82-83).

²¹ Ver Capítulo “1.4 Equivalenza” en BASSNET, Susan (1993): *La traduzione Teorie e Pratica*. Milano: Bompiani.

²² Considerando a noción de Antoine Berman en *A prova do estrangeiro* (1984).

²³ Tradución da cita: “Son unidades formadas por un núcleo eventivo, considerado como tal por ser de

Esta definición abrangue, por exemplo, tanto unidades fraseolóxicas longas (os introitos e peches de cartas, oficios e documentos xurídicos) como colocacións verbais, dada a súa especificidade e frecuencia de uso en determinados contextos. As unidades fraseolóxicas especializadas fornecen significado semántico e pragmático da área en cuestión, pois en documentos oficiais a forma denota o valor e a función do que se di.

Scarpa (2013/2017: 53), tratando da tradución especializada, principalmente do inglés para o italiano, destaca a importancia do tradutor especializado que traballa entre dúas linguas non soamente “do punto de vista onomasiolóxico —á procura do equivalente non connotativo— así como semasiolóxico, senón que se encontra el mesmo na posición de terminólogo que debe crear un termo ausente na lingua de chegada ou propor un máis unívoco que o termo existente”.

Actualmente en Italia, así como no Brasil, a lingua inglesa exerce gran influencia en determinadas áreas. Scarpa (2013/2017: 211) afirma que algúns fraseoloxismos que serían considerados “antinaturais” anos atrás en lingua italiana hoxe son aceptados porque son importados termos, fraseoloxismos, construcións sintácticas xa convencionalizados polos especialistas en determinadas áreas de coñecemento; por iso, a naturalidade da tradución é un concepto relativo. Constatamos unha vez máis que o tradutor debe coñecer as convencións da lingua de chegada, o xénero textual e o público lector para tomar decisións tradutolóxicas conscientes.

A lingua especializada representa o coñecemento acumulado dunha comunidade no ámbito dun campo específico da ciencia ou da vida en sociedade. A tradución de textos deste carácter cumpre un papel prioritario na comunicación intra e interlingüística fundamental no mundo globalizado actual e correspóndelles aos profesionais das Letras, tanto tradutores como docentes e discentes investigadores, colaborar no desenvolvemento desa comunicación.

Unha ruta de estudos que proporciona unha axuda fundamental para o profesional das Letras é a dos procesos neolóxicos, unha das ramas dos estudos do Léxico, que se aplica tamén para a formación de unidades fraseolóxicas. Como se indicou, o contexto de uso da linguaxe especializada é moi frutífero para a creación de novos termos e de unidades fraseolóxicas especializadas, pois o propio desenvolvemento da área require novas denominacións para conceptos e artefactos. Alves (2001: 57) afirma que os procesos de formación dos neoloxismos, sexan de lingua xeral ou terminolóxicos, son os mesmos, ou sexa: “derivación, composición, transferencia semántica, préstamo doutros idiomas, truncamento”. A autora, neste texto, non trata sobre as unidades fraseolóxicas, pero o seu exemplo de “sintagma preposicional” pode ser considerado colocación nominal seguindo a nomenclatura de Tagnin (1989, 2005, 2013).

---

base verbal ou derivada do verbo (nominalización ou participio), e por un núcleo terminolóxico (termo). Entre estes dous núcleos establécense relacións sintácticas, mais principalmente son relacións semánticas, determinadas polas propiedades do texto en que son empregadas. Por tanto, son unidades que se conforman no e polo texto en que son utilizadas. Cumpren, ao igual que os termos, a función de representar e transmitir coñecemento especializado”.

O coñecemento sobre os procesos neolóxicos é importante para o tradutor de textos especializados, pois, moitas veces, el é o responsable da introdución de novos termos de áreas específicas nunha comunidade lingüística a través da tradución de obras fundamentais para a área. Bevilacqua e Kilian (2017) tratan da importancia deste coñecemento na formación do tradutor en *Tradução e Terminologia: relações necessárias e a formação do tradutor*.

Investigadores en Fraseoloxía *na* e *para* a tradución poden ofrecer máis recursos e instrumentos para facer escollas tradutolóxicas conscientes. Entendemos por investigar *na* tradución o feito de analizar o “produto”, isto é, o resultado, o texto de chegada. Unha pescuda nesa área pode ser de carácter analítico, a partir do cotexo, comparación e análise dunha obra traducida e das súas solucións tradutolóxicas nunha ou máis linguas de chegada. Manténdonos no carácter analítico, a investigación pode desenvolverse baseándose na Lingüística de Corpus, con uso de corpora dispoñibles na rede e consultados con ferramentas específicas, como as que dispoñen os centros de investigación Linguateca²⁴ (Portugal) e COMET (Brasil). Por “investigar *para* a tradución” entendemos o feito de centrarse no “proceso”, isto é, no proceso tradutolóxico, nos seus actores, nos seus contextos, nos seus instrumentos. Nesta perspectiva as pescudas poden ser de carácter didáctico para o ensino das competencias tradutolóxicas e, neste ámbito, aproxímase moitas veces ao contexto de aprendizaxe de linguas, porque os niveis de coñecemento lingüístico da LE poden variar e crecer coa competencia tradutolóxica. A investigación pode tamén ser de carácter diacrónico, por exemplo, cun rexistro de fraseoloxismos en obras clásicas, as súas traducións ao longo de varias publicacións e a procura en corpus de lingua contemporánea para a actualización de tales fraseoloxismos de cara a unha nova tradución. Para facilitar o proceso de tradución, son recorrentes e sempre necesarios os traballos de investigación que teñen por obxectivo a creación de instrumentos para auxiliar o acto tradutolóxico, como a elaboración de glosarios e dicionarios específicos ou tamén de ferramentas computacionais que auxiliien na memoria de tradución, por exemplo, para o uso adecuado de colocacións.

3.2. Fraseografía entre ensino e tradución: confluencias

A *Fraseografía* é unha das rutas nos estudos fraseolóxicos e, probablemente, a máis antiga e a máis percorrida. Pode ter tanto carácter práctico, coa elaboración de glosarios, dicionarios e enciclopedias, como carácter teórico, en relación coa crítica ou a historiografía fraseográfica, a metafraseografía ou aínda caracterizarse como investigación empírica sobre o uso de obras fraseográficas por parte de aprendices ou de tradutores. A denominación procede dunha composición léxica similar á dos campos de estudo *Lexicografía* e *Terminografía*; cada área diferénciase polos seus respectivos obxectos de estudo: *Lexicografía*, unidades lexicais; *Terminografía*, unidades terminolóxicas; *Fraseografía*, unidades fraseolóxicas. Con todo, as xa citadas unidades fraseolóxicas especializadas poden figurar tanto en obras terminográficas como fraseográficas, dependendo das escollas do autor da obra, e nas obras lexicográficas xerais poden estar

²⁴ Pode atoparse información sobre Linguateca en <https://www.linguateca.pt/COMPARA/> e, sobre o COMET, en <http://comet.filch.usp.br/projeto>

presentes unidades fraseolóxicas e unidades fraseolóxicas especializadas. Nestas obras xerais, a inclusión dos fraseoloxismos acostuma ser un problema para o lexicógrafo que, normalmente, non segue un modelo coherente para todos os lemas e con iso ofrece un proficuo campo de investigación para a Fraseoloxía.

O que caracteriza unha obra fraseográfica é o feito de que as súas entradas son exclusivamente unidades fraseolóxicas. Denomínase *entrada*, *lema* ou *cabeça de verbete* (calco do inglés *headword*) as UF que serán definidas ou terán os seus equivalentes noutra lingua; úsase *nomenclatura*, *nominata* ou *lemário* para a lista das entradas (*wordlist*). En Fraseografía téndese a empregar a mesma terminoloxía relativa á Lexicografía. Chámaselle *macroestrutura*²⁵ á organización xeral da obra, sexa onomasiolóxica ou semasiolóxica, se hai inclusión de táboas, ilustracións etc; e *microestrutura* ao conxunto de informacións que inclúen a *entrada* seguida do seu *enunciado lexicográfico*.

O enunciado lexicográfico pode estar composto por tres macroparadigmas, conforme sinala Barbosa (1999: 42), paradigma informacional (PI); paradigma definicional (PD) e paradigma pragmático (PP), e varían de acordo cos obxectivos da obra. Os macroparadigmas, á súa vez, están formados por microparadigmas que conteñen datos do seguinte tipo: PI -abreviatura, categoría, xénero, número, conxugación, pronuncia, homónimos, campos léxico-semánticos etc; o PD -sema 1, sema 2 (se hai análise sémica ou outro identificador semántico, como sinala a autora); PP -clase contextual 1, clase contextual 2 (os exemplos de uso). Entendemos que esta división na organización da información é útil tamén para a microestrutura de obras fraseográficas.

Para a elaboración dun dicionario fraseolóxico, especificamente de expresións idiomáticas (EI) e tendo o tradutor como público meta, Xatara (2016: 140-143) fai algunhas recomendacións, que aquí resumimos:

- a) definir o fraseoloxismo que debe ser descrito esclarecendo o seu patrón conceptual na introdución da obra.
- b) definir a extensión da recolla da nomenclatura conforme o obxectivo da obra: se é para decodificación (comprensión), selección cuantitativa; se é para codificación (produción), selección cualitativa. Na cuantitativa, o número de entradas é maior e o número de datos na microestrutura é menor. Na cualitativa, o número de entradas é menor e o detalle microestructural é significativo.
- c) establecer as fontes para a selección da nomenclatura: con fontes primarias (textos documentais) evidénciase a cuestión da frecuencia; con fontes secundarias (outros dicionarios), compílase con maior número de entradas.
- d) definir a microestrutura: por tratarse dun dicionario bilingüe de EI, é imprescindible o equivalente; porén, hai opcións entre equivalentes idiomáticos e explicacións con paráfrases. A última opción é a máis común en dicionarios bilingües de lingua xeral, afirma a autora.

---

²⁵ Os termos *macroestrutura* e *microestrutura* con ese sentido foron introducidos por Rey-Debove, *Étude Linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains* (1971).

Procurar establecer equivalencia é o traballo do tradutor e pode ser tamén o do profesor de LE que, moitas veces, ao ensinar unha unidade fraseolóxica en LE, conduce o aprendiz a tomar conciencia sobre determinados fraseoloxismos na súa propia LM. Para o lexicógrafo ou fraseógrafo, como xa se sinalou, é importante decidir cales son as prioridades na información ofrecida, de acordo co público meta ao que a obra se destina, para ser un auxilio na tradución ou no ensino de linguas.

En relación coa busca de equivalencia, Barbosa (1999:43) apunta un cadro de complexidade no tratamento das equivalencias entre dúas linguas, demostrando que “xa na lingua coloquial a relación non é biunívoca” e que “nas linguaxes de especialidade a rede de posibles *equivalentes* se volve aínda máis complexa”.

Mesmo con toda a complexidade que este tipo de obra lexicográfica esixe, hai un gran número de publicacións, con resultados de distintas calidades. Vemos obras fraseográficas monolingües, bilingües, plurilingües, nun volume ou en varios formando unha colección, por exemplo, coa mesma nomenclatura dunha lingua de partida para varias linguas de chegada. En xeral, os autores dividen os fraseoloxismos en tipoloxías dentro da mesma obra, como refráns, aforismos, expresións idiomáticas, unidades fraseolóxicas especializadas (comunmente chamadas tamén xergas profesionais ou técnicas), colocacións verbais e adxectivas. Poden ser temáticas en relación co léxico, con unidades fraseolóxicas pertencentes a un mesmo campo semántico ou a unha única área de coñecemento, ou tamén en relación co tipo de fraseoloxismo, sendo exclusivamente de refráns, de expresións idiomáticas, de colocacións etc.

A denominación Fraseografía e os seus estudos lingüísticos, como os apuntados, remontan a tempos recentes, mais a práctica fraseográfica é bastante antiga, pois listar expresións fixas cos seus respectivos significados sempre foi útil para a comprensión e produción entre linguas distintas. Contamos co rexistro de unidades fraseolóxicas nun pequeno libro que pode ser considerado o “primeiro dicionario”²⁶ entre dúas linguas modernas na época en que os dicionarios eran sempre do latín para unha lingua neolatina. Algúns anos despois da chegada da imprenta de Gutemberg no sur de Alemaña, establecéronse moitas tipografías na entón riquísima e mercantil rexión do Véneto no norte de Italia. O libro, datado de 1477 e titulado *Introito e porta di quele che voleno imparare todescho e latino, cioé taliano* (Giustiniani, 1987) [que podemos traducir por *Inicio e entrada para aqueles que queren aprender alemán e latín, isto é, ‘taliano*], é da autoría do tipógrafo e profesor de alemán Adam von Rottweil. En realidade, as linguas tratadas eran os dialectos falados naquelas dúas rexións: bávaro, en Alemaña, e dialecto véneto, en Italia, como sinala Marelló (1989: 10). Nesa especie de dicionario bilingüe e manual para o ensino das linguas, rexístranse expresións que poden ser caracterizadas como fórmulas situacionais como *Va’ a dormire! – Gang schlafen!; Lássami stare!- Läs mich stön* (Giustiniani, 1987: 190) [*Vai durmir! Déixeme en paz!*] e tamén como combinacións sintácticas fixas de uso común nas interrogacións *Perché non - warum nit* (Giustiniani, 1987: 39) [*Por que non*], entre outras. Ofrecer un rexistro escrito de expresións fixas

²⁶ Entre comiñas porque non posúe as características das obras lexicográficas dos últimos séculos.

da lingua falada era un modo de facilitar a comunicación entre os viaxeiros da Venecia mercantil daquel tempo en que a lingua escrita oficial era o latín e as linguas románicas (os vulgares) estaban comezando a establecerse na escrita.

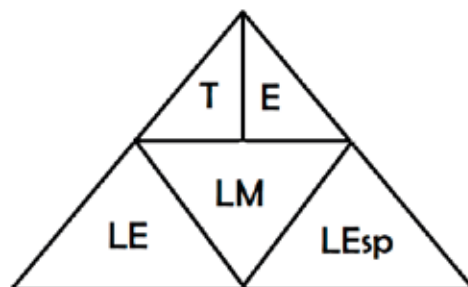
A función didáctica dunha obra organizada de forma similar a un dicionario remonta a séculos, senón milenios se consideramos os chamados ‘protodicionarios’ da escola de escribas da rexión de Mesopotamia (Sterkenburg, 2003: 9). A exemplo do citado *Introito e Porta*, a fixación nas combinacións de palabras era xa percibida e amosada aos aprendices. Xustifícase, por tanto, a necesidade de incluír fraseoloxismos no ensino de linguas.

Os resultados dos estudos no campo da Fraseografía son importantes para o desenvolvemento de material didáctico para o ensino de LE. A investigación pode seguir o camiño da análise crítica de fraseoloxismos en obras lexicográficas xerais (dicionarios, glosarios, enciclopedias), dirixirse cara á elaboración de obras fraseográficas con fins didácticos a partir de corpus (especialmente útiles con corpus específicos de linguas de especialidade) ou, tamén, cara á observación do uso empírico de obras lexicográficas monolingües e bilingües por parte de aprendices de LE, seguindo o exemplo da investigación sobre o uso de dicionarios (*Dictionary use*) como as de Zucchi (2010a, 2010b). En Zucchi (2014) preséntanse as características das colocacións e os resultados dunha análise empírica sobre como os aprendices brasileiros de lingua italiana consultan dicionarios electrónicos para chegar ao significado de determinados fraseoloxismos presentados en textos auténticos.

En síntese, podemos representar as relacións entre os temas tratados a través dunha figura en forma de seis triángulos, sendo a perspectiva fraseográfica o triángulo maior que circunscribe os demais e os cinco triángulos menores, os enfoques a partir dos cales se elabora ou se analiza unha obra lexicográfica.

A lenda é LE: lingua estranxeira; LM: lingua materna; LEsp: lingua de especialidade; T: tradución; E: ensino.

Figura 1: Triángulo de enfoques fraseográficos

(Fonte: a autora)

Optouse por Lingua Materna e Lingua Estranxeira por considerar a cuestión vectorial do uso da lingua en relación co lugar de elaboración e publicación da obra, se é lingua de comunicación do país ou é lingua estranxeira, se é lingua de especialidade usada no país ou lingua de especialidade estranxeira. Con esta premisa en relación coa lingua da obra, debe pensarse se o enfoque será para a tradución ou para o ensino de linguas, podendo ser LM, LE, LEsp, ou mesmo para o ensino da tradución ou o ensino da tradución de lingua especializada.

A posibilidade de realizar un estudo de corte lexicográfico subxace aos diversos enfoques posibles sobre a Fraseoloxía, por iso é representado como o triángulo maior que sustenta todos os outros. Consideramos que os temas presentes no seu interior poden relacionarse de distintos modos e que é posible elaborar obras fraseográficas (así como facer análises de obras existentes) con obxectivos específicos a partir do enfoque de cada perspectiva temática e lingüística. Esa mesma figura pode ser aplicada tamén para obras lexicográficas en xeral, denominándose “Triángulo de enfoques lexicográficos”.

Lonxe de abarcar plenamente os posibles campos dos estudos fraseolóxicos e, desafortunadamente, deixando de citar moitos autores importantes, mais procurando ofrecer estudos de referencia nunha liña de presentación que apuntou algunhas rutas, cómpre preguntarse agora que máis está implicado na orientación das investigacións académicas.

4. Orientar: dar o Norte nos estudos académicos con “instrumentos de navegación”

Na xornada de traballo dun investigador, hai moitas opcións de rutas que se poden seguir nun mar de posibilidades. No caso de que se deixe levar aos catro ventos, no caso de que poña enerxía en dirección aos catro puntos cardinais, o resultado é que ou xira en círculos ou non sae do lugar. Por tanto, unha adecuada orientación é necesaria para chegar ao porto esperado e alcanzar un obxectivo preestabelecido.

A orientación académica é inherente a todas as áreas do coñecemento e, na área dos estudos lexicais, resaltamos a presenza e facemos homenaxe á profesora Dra. Maria Aparecida Barbosa, que desempeñou de forma intensa o papel de directora académica durante máis de corenta anos dedicados aos estudos lingüísticos no Brasil e no exterior, dirixindo máis de corenta teses e disertacións na Universidade de São Paulo. Co seu coñecemento e dedicación, aproximou mundos e linguaxes. Entre varios temas relativos ao Léxico ao que se dedicou, destacamos a importancia do concepto de ‘banalización’, que é un “proceso de transcodificación que, a partir da linguaxe científico-técnica, procura tornar comprensibles aos non especialistas dunha área, mais interesados por ela, os significados e os valores específicos do universo de discurso en causa” (Barbosa, 2006, s/p). Citamos como exemplo a súa dirección no traballo de J.A. Alvarenga, *Conceitos e termos da área de agrotóxicos: da cientificidade a divulgación*, de gran relevancia social, pois o obxectivo da investigación era a banalización de termos científicos para que os leigos chegasen a coñecementos específicos, levarlles o significado de termos técnicos incomprensibles aos braceiros que lidaban directamente cos agrotóxicos.

En todos os traballos dirixidos por ela, as súas actitudes ofrecían acollemento e amabilidade no tratamento do coñecemento. A súa claridade de pensamento aclaraba ideas inmaturas traducindo os construtos aínda informes dos seus estudantes a unha linguaxe formal, con rigor científico, e precisa no uso dos termos, tan necesaria na escrita académica.

O papel do director académico vai máis alá da transmisión de metodoloxía e de coñecemento científico, pois debe posuír coñecemento sobre as relacións humanas e comprensión das dificultades discentes para contribuír na formación dun investigador. Como afirma Brauer (2012: 19) entre as moitas demandas no traballo docente, a da relación interpersoal é a que máis consecuencias ten no proceso educativo.

Orientar é tamén inculcar no alumno o desexo de saber máis e promover a conciencia de que non é posible coñecer todo, senón que é preciso dedicación para encontrar datos que sirvan de alicerce. O pensamento e o coñecemento consolídanse a través de lecturas e de asociacións con información xa existente. A percepción na lectura dos estilos de escrita, da existencia de terminoloxías e de unidades fraseolóxicas especializadas axuda na produción textual dentro da área de estudo escollida.

O traballo do investigador novel comeza antes de ingresar no curso de Posgraduación. Ao participar no proceso selectivo, o solicitante presenta un anteproxecto da súa investigación que vai ser desenvolvido baixo o campo de actuación dun director académico. Hai centenas de títulos de libros sobre metodoloxía científica, que amosan como elaborar un proxecto, desenvolver unha investigación e escribir o traballo no nivel de Mestrado e de Doutoramento. As premisas básicas son: escolla do tema, xustificación e relevancia desa escolla, referencia á fundamentación teórica e aos traballos sobre o tema xa publicados, formulación do problema a través de preguntas ou hipóteses, determinación dos obxectivos, definición dos procedementos metodolóxicos, realización dos procedementos, análise e conclusións.

Como aspirante a formar parte da comunidade académica, o solicitante xa se prepara cubrindo o seu curriculum Lattes (v. apartado 2.2.) e proporciona ademais a súa identidade académica de recoñecemento internacional a través de varios identificadores: número ORCID (Open Researcher and Contributor ID)²⁷, que evita problemas de ambigüidade de nomes, entre outras vantaxes; e ResearcherID²⁸, que permite a xestión das propias publicacións e o seguimento dos cómputos de citas e índice h (*h-index*, indicador de produtividade e impacto das publicacións). Eses dous identificadores son case obrigatorios para os docentes universitarios. Para o discente, aínda que non teña publicacións, é conveniente realizar os rexistros e familiarizarse co ambiente académico do actual milenio, inclusive familiarizarse coa elaboración de informes para a verificación da produción, imprescindible na avaliación anual e cuadrienal da CAPES, órgano regulador xa citado. Unha vez aprobado o anteproxecto e feita a matrícula, a primeira fase da dirección académica consiste na selección das disciplinas que se deben cursar e na

---

²⁷ <https://orcid.org/>

²⁸ <https://www.researcherid.com/#rid-for-researchers>

busca de bibliografía para complementar o que xa se presentou e comezar a desenvolver efectivamente a investigación.

4.1. Busca de referencias bibliográficas e recursos tecnolóxicos

No seu libro xa clásico *Come si fa una tesi di laurea*, o semiótico italiano Umberto Eco (1977/2001) traza un camiño para o inicio da investigación académica. Aborda desde os motivos polos cales se fai unha *tesi di laurea*, ou sexa, a monografía final da Graduación, a escolla do tema, a pescuda bibliográfica e o uso de distintos arquivos ata a propia redacción. De forma moi amena presenta a experiencia da busca inicial de bibliografía na biblioteca de Alessandria, na rexión Piemonte, no norte de Italia. O autor apunta varias dificultades que afrontaría un estudante que traballa e estuda, como a escaseza de tempo, a cuestión da mobilidade, a distancia entre a biblioteca e a súa casa, e, principalmente, por onde comezar a investigar. Para este fin, suxire verificar catálogos bibliográficos por tema e consultar palabras clave de interese para a investigación en enciclopedias xerais e temáticas, observando a bibliografía utilizada en cada entrada, que conduciría a obras de referencia. A medida que se fosen encontrando obras de interese, serían cubertas as fichas das fontes, construindo un ficheiro bibliográfico, con atención ás fontes de primeira e de segunda man. As recomendacións de Eco relativas á investigación sobre o material aínda son válidas actualmente, considerando a esencia do traballo académico das Humanidades, aínda que do mundo analóxico impreso e local ao mundo dixital e globalizado houbo unha frenética evolución.

A enciclopedia *Treccani*²⁹ citada por Eco ten carácter online e é accesible a calquera estudante de calquera parte do mundo conectado a Internet. Ao inserir o termo “fraseoloxía” no campo de procura o lector é conducido a varias ocorrencias da palabra nas diversas obras do arquivo do *Istituto Treccani*, non soamente a *Enciclopedia (Treccani) Online*, mais tamén a *Enciclopedia Italiana* (1930), *Enciclopedia dell’italiano* (2010), *Enciclopedia Machiavelliana* (2014), *L’Italia e le sùe regioni* (2015), *Enciclopedia Dantesca* (1970) e *Dizionario biografico degli italiani* (1970), entre outras obras. Observamos a aínda válida recomendación de Eco sobre a lectura da bibliografía ao final da entrada para afondar na área pescudada.

Outra recomendación de Eco é conversar co bibliotecario. Certamente, considerando a riqueza das bibliotecas universitarias, o contacto humano dunha conversa cun funcionario da institución de que o pescudador forma parte ou está visitando, o coñecemento do espazo físico, do tipo de catalogación dos libros e a oportunidade de manexar obras impresas son experiencias que non deben ser desprezadas por un investigador novel. Aínda que a tecnoloxía permita a extensión da biblioteca dixital ao ordenador da súa casa a través da conexión remota do tipo VPN, sempre é de interese a visita á biblioteca física, así como as visitas frecuentes ao seu sitio web, para coñecer os recursos dixitais, os préstamos de libros entre bibliotecas e as novidades, incluíndo *workshops* para a formación en novas tecnoloxías.

²⁹ <http://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/fraseologia/>

A Universidade de São Paulo dispón dun servizo centralizado de bibliotecas a través do Agência USP de gestão da información académica (AGUIA) e unha páxina de apoio ao investigador³⁰, onde se ofrece toda a información sobre os identificadores citados anteriormente. No mesmo sitio web, o investigador ten á súa disposición o catálogo de revistas científicas *Revistas de A a Z*³¹. Para chegar á área que se refire aos nosos estudos, debemos seleccionar asunto “Artes e Humanidades” e “Idiomas & Lingüística”, para o cal a universidade posúe sinatura de 1241 revistas. Entre os medios dixitais para ter acceso a revistas científicas, destacamos o *Portal de Periódicos* da CAPES³² (citado no apartado 1.3.), onde o investigador ten noticias fornecidas polo Ministerio de Educación en relación co ensino universitario e acceso ao contido das revistas a través de enderezo IP autorizado.

Internacionalmente, existen iniciativas de bibliotecas abertas (*Open Library*) como o modelo de catálogo de acceso público online OPAC - *Online Public Access Catalog*, unha base de datos informatizada e online, a partir da cal unha biblioteca ou un conxunto de bibliotecas facilitan os seus arquivos. Dos Estados Unidos, encontramos *Archives Library Information Center* (ALIC) mantido polo *The U.S National Archives and Records Administration*, que funciona como un portal para varias bases e bibliotecas americanas, amais de ofrecer a súa propia base de datos. Da Italia, temos acceso ao catálogo de bibliotecas italianas a través do *AIB-WEB*, da Asociación Italiana de Bibliotecas.

Talvez máis amigable que as bases do tipo OPAC sexa o *WORLDCAT*, da organización *Online Computer Library Center* (OCLC), que ofrece interface en varias linguas e busca en bibliotecas específicas, ademais de indicacións sobre as ‘bibliotecas máis populares’, e a posibilidade de organizar a bibliografía propia para despois exportala a xestores de bibliografía.

Como se demostra, o ritmo da investigación mudou en relación co que era nun pasado recente porque a tecnoloxía permitiu abreviar o tempo e a distancia na divulgación dos textos científicos a través de mecanismos de busca interconectados e publicacións online, conducindo a unha maior comunicación entre pares. Neste cadro actual, aumentou a responsabilidade de investigar, de adquirir coñecemento sobre o que existe en volta dun determinado asunto porque xa non existe aquel tipo de dificultade en encontrar bibliografía propia dos catálogos impresos nin distancias limitadoras. No entanto, non deixamos de considerar o valor académico, e inclusive sinestésico, das visitas e consultas en bibliotecas físicas e do manexo de libros impresos.

Se a partir dos anos oitenta, abandonar a máquina de escribir para usar editores de texto como *WordStar*, substituído amplamente por *MSWord*, era sinónimo de rapidez na escrita, hoxe, ademais da rapidez no tecleado existe a posibilidade de compartir o documento e escribilo en colaboración síncrona ou asíncrona na nube. Os recursos máis coñecidos son aqueles facilitados gratuitamente pola empresa Google, como o editor de texto *Doc* do *Google Workspace* e a compartición de carpetas no *Drive*. Trátase de útiles recursos

³⁰ <https://www.aguia.usp.br/apoio-pesquisador/>

³¹ <https://www.aguia.usp.br/revistas-az/>

³² <https://www.periodicos.capes.gov.br/>

para a escrita de artigos en conxunto e para a lectura e avaliación de textos durante a dirección académica.

A mudanza de hábitos nas relacións sociais a partir do xurdimento dos *social networks* permitiu cambios tamén entre os investigadores. As empresas tecnolóxicas descubriron un nicho de mercado prometedor nas necesidades de comunicación da comunidade académica que é, pola súa natureza innata, internacional e dinámica. Xurdiron na última década moitos ambientes dixitais que funcionan como rede social onde os investigadores se rexistran, sinalan os seus intereses de investigación, seguen e obteñen seguidores (*following/followers*) con intereses similares, comparten (*share*) as súas publicacións e poden tamén compartir artigos aínda non definitivos e pedir opinión ao respecto (*preprints*), así como pedir indicacións para a resolución de problemas. Dúas importantes plataformas que ofrecen estes recursos de forma diferenciada entre si son *Academia.edu* e *ResearchGate*³³. Amais deses ambientes exclusivos, as redes sociais comúns como *Facebook*³⁴ e *Twitter* ou canles en *Youtube* e *Instagram* tamén son utilizadas para informar de novas publicacións e eventos científicos, así como portais³⁵ abertos específicos para ese fin. Nos últimos tempos xurdiron outras prácticas de divulgación da investigación, o *Podcast* e o *Webinar*, en parte, para cumprir os criterios de avaliación da CAPES, que contabiliza o impacto da investigación na sociedade e a produción dos egresados dos cursos de Posgraduación.

A organización da bibliografía encontrada diante de tantos recursos pode converterse nun problema para o investigador novel que, no entanto, atopa a solución noutras plataformas. Existen xestores de referencias e citas como *Zotero*, *EndNote Web*, *F1000 Workspace* e *Mendeley*³⁶. Este último xestiona citas e referencias bibliográficas coa opción de *Mendeley Desktop* en editores de texto como *MSWord*, ofrece mecanismos para crear e participar en grupos compartindo bibliografía e para compartir traballos xa publicados e aínda en fase de publicación, divulgando datos soamente a quen se desexa. Pon á disposición dos investigadores a posibilidade de crear comentarios, copiar, recortar, escribir e crear unha especie de ‘caixa de anotacións e ficha de lectura’ persoal, con sincronización entre os diferentes dispositivos (ordenador, teléfono móbil, tableta).

Para a función de director e de examinador tamén hai plataformas específicas: *Turnitin*³⁷ identifica posibles plaxios e a ferramenta *OriginalityCheck* permite verificar o índice de similaridade con outros textos a partir dunha gran base de datos internacional. Existen outras ferramentas co mesmo obxectivo dispoñibles para demostración ou de uso gratuíto na rede. Os textos dixitais e os recursos tecnolóxicos tornan o traballo do

³³ <https://www.academia.edu/about> e <https://www.researchgate.net/about>

³⁴ Destaca o grupo Facebook “Eventos Académicos Letras e Linguística”, creado por M.C. Parreira, IBILCE-UNESP <https://www.facebook.com/groups/674322132652187/>

³⁵ Para eventos en lingua portuguesa, destacan <https://plataforma9.com/congressos.htm> e os sitios web das asociacións citadas; en lingua española <https://infoling.org/?lang=es>

³⁶ <https://www.zotero.org/>; <https://access.clarivate.com/login?app=endnote>; <https://f1000workspace.com/?lg> e <https://www.mendeley.com/>

³⁷ <https://www.turnitin.com/pt>

investigador relativamente auditable, de aí a importancia dunha adecuada orientación en relación coa citación das fontes, coa escrita académica e co cumprimento das adecuadas recomendacións por parte do discente investigador.

4.2. A escrita académica: metaorientación en fraseoloxía

A denominación ‘redacción académica’ usada hai algúns anos no Brasil cedeu espazo á actual ‘escrita académica’ (*academic writing*) e cun concepto máis específico á ‘alfabetización académica’ (*academic literacy*). A redacción ou escrita académica constitúese como un xénero textual producido e lido por persoas dunha mesma comunidade, considerando o que sinala Swales (1990: 58) sobre xénero: *a genre comprises a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community, and thereby constitute the rationale for the genre.*

Estando dirixido aos membros da comunidade académica, o texto científico non debe requirir esforzos de interpretación do lector, a diferenza dos textos creativos, mais si transmitir contido novo sobre determinado asunto. Desta forma, o (re)coñecemento de unidades fraseolóxicas utilizadas nese xénero textual forma parte das atribucións dun investigador dos estudos fraseolóxicos.

Nos cursos de redacción ponse énfase nos recursos lingüísticos fundamentais para escribir un texto cohesionado e coherente, con nocións sobre anáfora, catáfora, substitución, elipse e uso dos conectores. Como ben sinala Scarpa (2013/2017: 37), nos textos especializados evítanse os reenvíos anafóricos e catafóricos, as substitucións e elipses para non crear ambigüidades referenciais, mentres que os conectores son moi utilizados, sexa dentro da mesma frase (“intrafrasal”) como entre frases (“interfrasal”). O uso dos conectores permite o desenvolvemento do raciocinio “explicitando as relacións lóxicas e espazo-temporais existentes entre as partes e subpartes en que se pode subdividir o texto”, afirma a autora.

A gran vantaxe do recoñecemento da Fraseoloxía existente nese contexto de escrita é ter á man conectores que axudan non só a escribir, senón tamén a elaborar o pensamento en frases coordinadas ou subordinadas. Acudindo ao xogo de explicar o fenómeno lingüístico usando o propio fenómeno para transmitir significado, traemos aquí o uso anterior da fraseoloxía intrafrasal *non só..., senón tamén...*

En portugués, temos os seguintes exemplos de conectores que son unidades fraseolóxicas intra ou interfrasais empregadas na escrita académica: *não só/não apenas/não somente..., mas também; se por um lado..., por outro; quer seja...quer...; ou... ou...; tanto..., como/ quanto; em contrapartida; no lado oposto; de acordo com; sob o mesmo ponto de vista; na esteira de; do mesmo modo; da mesma forma; por analogia; assim como; bem como; pelo contrário; de modo que; além disso; apesar de; mesmo que; ainda que; no entanto; ao passo que; por conseguinte; tão certo quanto; sem dúvida; com certeza; por exemplo; isto é; ou seja; tais como; cerca de; entre outros/outras; desde então; desde sempre; dessa forma; dessa maneira; assim sendo; nesse sentido; em síntese; em suma.*

Recoñecer este tipo de fraseoloxismos, que podemos denominar como fraseoloxismos textuais, é importante na produción escrita en lingua materna e en relación co proceso tradutolóxico, considerando a comprensión da lingua de partida e a produción da lingua de chegada, para obter textos con fluidez e cohesionados.

5. Consideracións finais

De forma panorámica, mais tamén reflexiva, procuramos abordar os varios puntos que se entrelazan entre os estudos do Léxico, algúns aspectos da vida académica brasileira partindo da experiencia na Universidade de São Paulo, as diversas posibles rutas de investigación nos estudos fraseolóxicos e os recursos tecnolóxicos para a busca bibliográfica, para expor traballos e tamén para comunicarse no medio académico. Aínda sendo conscientes da existencia de lagoas nas citas bibliográficas que xulgamos importantes, mais que, con todo, non se inseriron na tesitura textual de construción do mapa para as diversas rutas, esperamos proporcionar reflexións e estimular proxectos de investigación en Fraseoloxía cos recursos indicados.

Os estudos que involucran as palabras levan a unha fascinante viaxe na propia cultura, entre culturas e a través dos tempos. En perspectiva didáctica, diacrónica ou contrastiva, a investigación en Fraseoloxía é necesaria para a comprensión e comunicación entre falantes dunha mesma lingua e de linguas distintas.

Para concluír a nosa viaxe, citamos unha unidade fraseolóxica en portugués difundida polo poema de Fernando Pessoa *Navegar é preciso*, que remite aos “navegadores antigos”, como di o poeta portugués. A frase orixinal en latín *navigare necesse est, vivere non est necesse* era unha máxima incentivadora dita aos mariñeiros da Roma antiga para non temer o mar e as batallas, para que os romanos continuasen a ser os “donos do mar” (Carro 2012: 140).

Na tradución da frase latina en portugués, úsase o adxectivo “preciso”, que é polisémico e, amais do significado de “necesidade”, a noción orixinal do adaxio en latín, transmite tamén a idea de “precisión”, de “exactitude”. En portugués, ese aforismo abre camiños para outras interpretacións. Amyr Klink³⁸, o navegador solitario, interprétao da seguinte forma:

A velha frase “Navegar é preciso, viver não é preciso”, eu a vejo, do mar, com olhos diferentes do que em terra. Navegar, eu entendo é a arte da precisão, e viver é, antes de mais nada, fundamental. O navegador não vaga a esmo, mas se prende a tudo que é possível, para tornar preciso o seu caminho. A exata posição dos astros no universo, no preciso segundo de cada minuto, em cada hora, o vento, o sol, sinais de todos os tipos, dados de todos os acidentes, registros de todas as forças e movimentos. E na arte de navegar nada exige maior precisão do que aportar, com segurança e onde se quer.

³⁸ En 1984, o brasileiro Amyr Klink atravesou cun barco a remo o océano Atlántico da costa africana ao nordeste do Brasil.

A interpretación faise tamén no ámbito da navegación, no mesmo ambiente do xeneral romano, mais esa posibilidade de entendemento diferente, posibilitada pola polisemia existente na expresión en lingua portuguesa, non existe en latín. Fernando Pessoa utilizou a frase ao seu dispor para a poesía:

*“Navegar é preciso; viver não é preciso”.
Quero para mim o espírito [d]esta frase,
transformada a forma para a casar como eu sou:
Viver não é necessário; o que é necessário é criar.*

Hoxe, o investigador da área dos estudos lingüísticos navega nun mar de posibilidades na rede WEB e pode perderse, sen chegar a ningún porto. Como Klink, o investigador precisa do coñecemento da ruta e dos instrumentos que o axudan a facer esa ruta, mais, principalmente, precisa saber onde quere aportar.

O papel do director é *dar un norte*, despois de que o alumno se fai consciente da existencia dun mar de posibilidades; é axudar na preparación dos mapas, mostrar os instrumentos de traballo e posibles rutas para que o estudante investigador poida encontrar e percorrer o seu camiño rumbo aos obxectivos establecidos, chegar ao porto anhelado e ofrecer á sociedade a súa colaboración, froito desa viaxe. E así, como Pessoa e Klink, podemos recrear a frase ao noso favor, albiscando unha vida académica para o desenvolvemento da ciencia en harmonía coa vida individual: “Investigar é preciso, vivir é necesario”.

6. Referencias bibliográficas

- ALVARENGA, José A. (2006): *Conceitos e termos da área de agrotóxicos: da cientificidade a divulgação*. Disertación de Mestrado. Programa de Pós-Graduación em Semiótica e Linguística Geral. Departamento de Linguística, FFLCH/USP. San Paulo, Brasil.
- ALVES, Ieda M. (2001): “Terminologia e Neologia”, en *TradTerm 7* (Edición electrónica), 53-70.
- ARAÚJO, Mariangela (2012): “Terminologia, crianças e professores: as Ciências Naturais no ensino fundamental I”, en ISQUERDO, Aparecida N. e SEABRA, Maria Cândida T.C. (ed.), *As ciências do léxico: Lexicologia, Lexicografia e Terminologia*, VI. Campo Grande: Editora UFMS, 477-487.
- BALLY, Charles (1909): *Traité de Stylistique Française*. París: Libraire C. Klincksieck.
- BARBOSA, M. Aparecida (1999): “Estruturas, funções e processos de produção de dicionários terminológicos multilíngue”, en *Revista do GELNE*, 1 (2), 41-44.
- (2006) “Terminologia aplicada: teorias, práticas e desenvolvemento técnico-científico”, en *Anais da 58ª Reunião Anual da SBPC*. Florianópolis, SC.
- BASSNETT, Susan (1993/2009): *La traduzione teorie e pratica*. Milán: Bompiani.
- BEVILACQUA, Cleci R. (2005): “Fraseoloxía: perspectiva da lingua comum e da lingua especializada”, en *Revista Língua e Literatura Frederico Westphalen*, vol. 6 e 7, n.º 10/11, 73-86.

- BEVILACQUA, Cleci R.; KILIAN, Cristiane K. (2017): “Tradução e Terminologia: relações necessárias e a formação do tradutor”, en *Domínios da Linguagem*, vol. 11, n.º 5, 1707-1726.
- BRAUER, Markus (2012): *Ensinar na universidade: conselhos práticos, dicas, métodos pedagógicos*. [Trad. de Marcionilo, M., original: *Enseigner à l’université. Conseils pratiques, astuces, méthodes pédagogiques*]. San Paulo: Parábola Editorial.
- BUDNY, Rosana (2017): “As unidades fraseológicas com zoônimos nos dicionários bilíngues escolares (português/inglês) e a questão das equivalências”, en *Alfa*, 61 (2), 409-423.
- CARRO, Domenico (2012): “Le forze navali, strumento essenziale della grande strategia di Roma”, en CAROSI, Simona e LIBERA, Roberto (eds.), *L’esercito e la cultura militare di Roma antica - Atti del XIX Corso di Archeologia e Storia Antica del Museo Civico Albano*. Albano Laziale: Museo Civico di Albano Laziale, 125-142.
- CORPAS PASTOR, Gloria (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- GIUSTINIANI, Vito R. (1987): *Adam von Rottweil Deutsch-Italienischer Sprachführer*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- GONZÁLEZ-REY, M. Isabel (2012): “De la didáctica de la fraseología a la fraseodidáctica”, en *Paremia*, 21; 67-84.
- GRANGER; Sylviane; MEUNIER, Fanny (Eds.) (2008): *Phraseology: An interdisciplinary perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- GRANGER, Sylviane; MEUNIER, Fanny (2008): “Introduction The many faces of phraseology”, en GRANGER; Sylviane e MEUNIER, Fanny (eds.), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, XIX-XXVIII.
- GRANGER, Sylviane e PAQUOT, Magali (2008): “Disentangling the phraseological web”, en GRANGER; Sylviane e MEUNIER, Fanny (eds.), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, 27-49.
- MARELLO, Carla (1989): *Dizionari bilingui, con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Bologna: Zanichelli.
- (2014): “Dizionari di collocazioni italiane e collocazioni da insegnare nell’uso scritto” en MOLINO, Alessandra e ZANOTTI, Serenella (eds.): *Observing Norms Observing Usage: Lexis in Dictionaries and in the Media*. Bern: Peter Lang, 183-199.
- PARREIRA, M. Cristina (2016): “Fraseopedagogia: um ponto de encontro entre os Estudos do Léxico e a Linguística Aplicada”, en NADIN, Odair L.; FERREIRA, Anise A. G. D’O. e FARGETTI, Cristina M. (eds.): *Léxico e suas interfaces: descrição, reflexão e ensino*. San Paulo: Cultura Acadêmica, 61-76.
- SABBAN, Annette (1990): *Phraseologie und Übersetzen - Phrasemata II*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- SARDELLI, M. Antonella (2014): “La fraseología en las clases de traducción: aproximación metodológica y aplicaciones prácticas”, en GONZÁLEZ-REY, M. Isabel (ed.), *Didáctica y traducción de las unidades fraseológicas*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 200-212.

- SCARPA, Frederica (2013/2017): *La traduzione specializzata – Un approccio didattico professionale*, Milán: Editore Ulrico Hoepli.
- SINCLAIR, John (2008): “Preface”, en GRANGER; Sylviane e MEUNIER, Fanny (eds), *Phraseology: An interdisciplinary perspective*, XV-XVIII.
- STERKENBURG, Piet van (2003): *A Practical Guide to Lexicography. Terminology and Lexicography Research and Practice*. Amsterdam: John Benjamins.
- SWALES, John (1990): *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TAGNIN, Stella E. O. (1989): *Expressões idiomáticas e convencionais*. San Paulo: Ática.
- (1998): *Convencionalidade e produção de texto: um dicionário de colocações verbais inglês/português – português/inglês*. Tese de libre docencia. San Paulo: FFLCH, Universidade de São Paulo.
- (2002): “Os *Corpora*: instrumentos de auto-ajuda para o tradutor”, en *Cadernos de Tradução* (Edición electrónica) 1 (9), 191-219.
- (2005/2013): *O jeito que a gente diz*. San Paulo: Disal Editora.
- TERMIGNONI, Susana e FINATTO, M. José B. (2017): “Sobre a importância de ensinar expressões idiomáticas”, en *Revista de Italianística*, 35, 112-124.
- URZI, Francesco (1999): *Dizionario delle Combinazioni Lessicali*. Luxemburgo: Convivium.
- XATARA, Claudia M. (2016): “Expressões idiomáticas: identificar para traduzir”, en NADIN, Odair L. e ZAVAGLIA, Claudia (eds.): *Estudos do Léxico em contextos bilíngues*. Campinas: Mercado de Letras, 135-146.
- ZUCCHI, Angela M.T. (2010a): “O uso de dicionários na compreensão escrita em italiano LE”, en DYKSTRA, Anne e SCHOONHEIM, Tanneke (eds.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 1152-1160.
- (2010b): “Dicionário monolíngue no ensino de língua estrangeira: uma experiência de uso”, en ISQUERDO, A.N. e FINATTO, M.J.B. (eds.): *As Ciências do Léxico - Lexicologia, Lexicografia, Terminologia*. Campo Grande/MS: Editora UFMS/UFRGS, v. IV, 255-268.
- (2014): “Exemplos de colocações em dicionários de língua portuguesa e de língua italiana”, en ISQUERDO, A.N. e DAL CORNO, G.O.M. (eds.): *As Ciências do Léxico: Lexicologia, Lexicografia, Terminologia*,” v. VII. Campo Grande/MS: Ed. UFMS, 239-254.